

JORDI BRUGUERA I TALLEDA: UN HISTORIADOR INSIGNE DE LA LLENGUA CATALANA*

JOAN MARTÍ I CASTELL

Societat Catalana de Llengua i Literatura, Universitat Rovira i Virgili,
Institut d'Estudis Catalans

Quan des de la Societat Catalana de Llengua i Literatura m'arribà l'oferiment de participar com a ponent en l'homenatge a Jordi Bruguera i Talleda, vaig haver de respondre a dos sentiments que sorgiren plegats: d'una banda, el del goig i l'honor de poder contribuir al record d'un amic i col·lega excel·lent, professional de primer ordre; però, de l'altra banda, el de la dificultat a referir-me adequadament a la seva obra com a historiador de la llengua catalana, per la seva amplitud i categoria. Va ser més potent la il·lusió d'intervenir activament en l'homenatge, que no pas la temença de no fer-li prou justícia. Potser, doncs, vaig acceptar un risc excessiu; tanmateix, era del tot conscient que Jordi Bruguera s'hauria rigut de la por a no ser encertat; estic segur que la seva modèstia i la bonhomia en general que el caracteritzaven no em retraurien res de les mancances en què sens dubte incorreré.

La primera característica que en vull destacar és la d'una dedicació constant i coherent a un àmbit del coneixement progressivament menyspreat: el de la diacronia lingüística. Li era igual que comptés o no entre els estudiosos més destacats, que de fet ho era, de la nostra llengua, perquè s'ocupés de la filologia *strictu sensu*. L'apassionava l'especialitat i mai no la deixà. I sort que no l'abandonà, perquè la llum que ha fet sobre molts i molts problemes de l'evolució històrica del català ha permès de poder entendre una gran quantitat d'aspectes que altrament restarien a les fosques.

Em centraré en allò en què ell també va voler detenir-se particularment i aprofundir amb més detall: el lèxic. Jordi Bruguera és un dels investigadors més rellevants de la història i l'evolució de les nostres paraules. Cal afegir que la visió global que tenia del català el conduí a considerar els mots com el reflex de la cultura general i, doncs, com els testimonis clau per a comprendre també els canvis socials de tota mena al llarg del temps. Aquesta perspectiva amplia el fa un expert eminent i crític en el terreny de l'etimologia i alhora un especialista excel·lent en l'anàlisi dels elements que han contribuït a la constitució del català: el substrat, l'adstrat, el superstrat, els hellenismes, el gòtic, els germanismes, els

* Text llegit en l'acte d'homenatge a Jordi Bruguera, el dijous 25 de novembre de 2010 a la sala Prat de la Riba de l'Institut d'Estudis Catalans i organitzat per la Societat Catalana de Llengua i Literatura.

arabismes, els gallicismes, els italianismes, els castellanismes, etcètera, que tracta com la conseqüència de factors dominants en els diversos períodes de la història, no com a influències aïllades que se sumen aèpticament a les formes originàries. Per la qual cosa el valor de la documentació és capital en el seu mètode de treball, que atorga una fiabilitat altíssima a les hipòtesis i les conclusions.

Estic obligat a centrar-me solament en algunes de les seves aportacions, tenint en compte sia el temps de què dispo, sia l'esmentada magnitud de l'obra de Jordi Bruguera.

Sabia que els homes fan ús de les paraules per a expressar-se d'acord amb les seves necessitats, que, en conseqüència, són les que en condicionen la perdurabilitat, la pèrdua o les diverses transformacions semàntiques, que generen accepcions noves o en fan desaparèixer de velles. És mitjançant els mots que es manifesta de la manera més directa la interpretació que els col·lectius i els individus fan de la realitat.

Jordi Bruguera, l'any 1985, va publicar, dins la «Biblioteca Universitària» d'Enciclopèdia Catalana, *Història del lèxic català*. No s'hi limita a fer-nos conèixer una parcel·la estrictament lingüística del català, sinó que, paral·lelament, ens hi presenta la dialèctica constant entre l'esdevenir, que exigeix nous signes, i la resistència del sistema lingüístic a admetre «cossos estranys» que, tanmateix, han de satisfer els requeriments de la comunicació. Ho fa sempre, com he dit, amb l'aval de la documentació pertinent, sobre la qual recolzen les seves tesis, talment, que pot explicar-ne tots els avatars: els manlleus d'altres llengües, la desaparició de formes tradicionals, les variacions en la freqüència d'ús, etcètera.

La *Història del lèxic* de Bruguera és la primera i, que jo sàpiga, l'única de què disposem; no va poder comptar, doncs, amb models precedents; les gramàtiques històriques existents diuen ben poca cosa del lèxic. És pioner, per tant, a presentar-nos una visió de conjunt i exhaustiva de les nostres paraules. Distingeix encertadament allò que és cabal constitutiu de la llengua, d'allò que s'hi inclou d'aliè, de vegades innecessàriament, interferint-la. Quan cal, Bruguera no dubta a discutir o matisar, o fins i tot a refusar apreciacions fetes per altres filòlegs il·lustres. Manifesta una cautela sàvia tant a atorgar a determinats mots una procedència discutible, com, a l'inrevés, a descobrir orígens catalans de determinades formes que altres estudiosos havien considerat no genuïnes. S'ocupa amb un rigor i uns coneixements sòlids i inòlts de seguir el camí que fa el lèxic de procedència estrangera abans que no arriba a la llengua catalana: el marc en què Bruguera encaixa el quadre lexical del català de tots els temps. I abraça un gruix que sorprèn: en l'obra que comento estudia més de 65.000 formes. No hi calen comentaris. He començat esmentant el manual, perquè una obra de conjunt de gran qualitat, com ho és aquesta, sobretot si s'adreça al lector universitari, solament pot fer-la aquell qui domina amb seguretat una visió de conjunt gràcies a les recerques específiques més menudes i particulars; un panorama es pot descriure correctament únicament quan se'n coneixen tots els racons i els detalls més minúsculs. A Jordi Bruguera devem la visió científica amb perspectiva general del lèxic del català.

No descobreixo res, si remarco que el personatge històric que més va atreure Jordi Bruguera fou el rei en Jaume I, doncs, el seu *Llibre dels fets*. N'esdevingué un dels millors especialistes en l'estudi de la llengua que s'hi empra i del significat en la seva evolució, i, sens dubte, el millor especialista pel que fa referència concretament al lèxic. *El vocabulari del Llibre dels fets del Rei En Jaume*, que publica l'Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana i Publicacions de l'Abadia de Montserrat l'any 1999, és la demostració més eloqüent del que dic. Ja havia avançat un tast de la llengua de la *Crònica* en tots els nivells, en l'edició de l'editorial Barcino, dins la col·lecció «Els nostres clàssics», col·lecció B, núm. 10-11; concretament, el vol. I s'ocupa de l'*Estudi filològic i lingüístic i vocabulari integral*; i el vol. II presenta el *Text i glossari*. Hi aplega i hi ordena i modifica, si cal, altres treballs ja publicats per ell mateix, però hi aporta textos inèdits. Bruguera s'endinsa en un corpus que descriu com a francament ampli i variat, pel gènere historiogràfic en què cal inserir l'obra del rei; suma prop de dos mil mots, és a dir, un nombre que s'acosta al que constitueix el lèxic bàsic d'una llengua prou consolidada. En un sentit diferent, és essencial que, a la *Crònica*, hi predomini el registre oral, constatació sociolingüística de grans repercussions. És, per això, un reflex molt aproximat del que devia ser el recurs popular a la llengua. Bruguera fa una classificació del lèxic per camps semàntics. Malgrat el caràcter popular a què acabo d'al·ludir, l'autor en destaca les solucions cultistes i semicultistes (en compta gairebé un centenar), una bona part de les quals de l'àmbit religiós. Aprofundeix com ningú abans no ho havia fet en la interpretació dels aragonesismes, els occitanismes i els castellanismes, subratllant sobretot la facilitat excessiva amb què alguns filòlegs, com és el cas de Manuel de Montoliu, havien qualificat de castellanismes formes que no ho són; és més, algunes de les quals justament són catalanismes del castellà. Estudiar una obra com la *Crònica* de Jaume I obliga Jordi Bruguera a l'anàlisi dels abundosos topònims que hi apareixen: uns cinc-cents, que separa per regions, tot remarcant-ne les variants amb què es transcriuen en els manuscrits; els topònims connecten amb els antropònims, ja que, llevat del País Valencià i les Balears, era ús medieval que aquests adoptessin el nom del lloc d'origen del llinatge de la persona. Bruguera separa els pertanyents a Catalunya, al Rosselló, a les Balears, al País Valencià, a l'Aragó, a la Manxa, a Castella, a Múrcia, a Navarra, a Andalusia, a Occitània, a França i a altres països.

La competència que Jordi Bruguera tenia en lexicologia i de lexicografia històriques li permeteren d'elaborar un *Diccionari de formació de mots*, publicat per Enciclopèdia Catalana l'any 2006. Endinsar-se en aquest terreny obliga a conèixer molt bé els mots, els elements de què són compostos, les etimologies, la història que han seguit en els significants i en els significats; a conèixer també molt bé, és clar, el llatí, el grec i l'àrab, i no hi basta una formació solament generalista. Jordi Bruguera reunia aquestes condicions. En l'obra posa en rellevància els recursos propis de què disposa el català per a la formació de paraules noves. Prèviament, ens hi explica les teories de la derivació, la composició, la truncació i l'habilitació. Són mecanismes que participen ensems de la morfologia i de la lexicologia, en el

sentit que mitjançant procediments que afecten les formes de les paraules (morfologia), hom arriba a obtenir-ne de noves, en tant que unitats sòlides i unívokes (lexicologia). Bruguera fa palès el concepte d'idiosincràsia lingüística, ja que demostra que cada llengua aprofita amb resultats diferents procediments semblants: alguns són més productius o rendibles que d'altres, segons els idiomes. Per al català, la derivació n'és un dels més generosos, que aprofita dels afixos, els quals, com a prefixos, sufixos o infixos afegits als mots o a les seves arrels (radicals o mots primitius) en permeten la construcció de nous, que òbviament tindran entre si relacions semàntiques mantingudes amb més o menys força històrica, que justifiquen que hom parli de *família* de mots. Bruguera fa notar que per al català els afixos de què partim són majoritàriament llatins, encara que no siguin pocs els d'origen grec, i la combinació amb els radicals se sotmet a unes regles estrictes que justament en caracteritzen el lèxic. Diferencia rigorosament els conceptes *arrel* i *radical*, d'una banda, i, de l'altra banda, els de *flexió* i *derivació*, superant el tractament com a sinònims que sovint hom fa. L'arrel és un element abstracte que ha de combinar-se necessàriament amb algun altre element per a funcionar concretament en la parla i esdevenir-ne aleshores el radical: *cant-* és l'arrel de totes les formes de la conjugació del verb *cant-ar*; en tant que arrel, *cant-* és recognoscible, però no s'empra mai sola, necessita sempre la terminació per a aparèixer en el temps, el mode, l'aspecte, el nombre, la persona, la veu que triï el parlant en la construcció dels missatges. Pel que fa a l'oposició entre *flexió* i *derivació*, Bruguera es basa en el fet que amb la primera obtenim la variació gramatical a partir de l'arrel: gènere, persona, etcètera; allò que hi afegim són les desinències, que permeten d'organitzar els paradigmes o models; de la seva addició, més que obtenir-ne un mot nou, en surten diferències gramaticals: *filla*, més que una paraula diferent de *fill*, n'és el femení. Amb la derivació, en canvi, allò que afegim són els afixos, amb els quals sí que obtenim paraules noves, que, tanmateix, s'agrupen en una sola família. Bruguera és conscient que aquesta diferència no sempre és clara del tot: en alguns casos ens trobem amb formes que considerem derivades, en què, no gensmenys, es fa difícil de parlar estrictament de mots nous, respecte a les arrels; és el cas, per exemple, dels diminutius: *vent/ventet*; de fet, Bruguera fa notar que els diccionaris no inclouen els diminutius o els augmentatius com a lemes autònoms. Però ens remarca alhora que en alguns casos el sufix canvia el valor semàntic dels derivats en relació amb l'arrel, com és el cas de *bombeta* respecte a *bomba* o bé de *gallinassa* respecte a *gallina*. Parla obertament de les dificultats d'interpretació i, doncs, de classificació dels mots; fuig de simplificacions aparentment, però falsament, clares en la formació de paraules. Altrament, en subratlla un fenomen psicolingüístic generalment poc remarcat: la consciència de cada parlant d'entendre com a dos mots separats o com un de sol els elements que formen la composició.

Jordi Bruguera coneix tan bé la sincronia com la diacronia, i els mètodes emprats en una o altra perspectiva. Les seves teories no es comprometen exclusivament en un mètode, sinó que eclècticament i sàviament aprofita allò que troba de positiu en tots. Si, a això, hi sumem que és un bon expert en filologia clàssica i

que ha treballat intensament en l'àmbit de l'etimologia, ens explicarem la seva capacitat sorprenent d'estudiar i caracteritzar el lèxic, de manera que tots els seus treballs són obres de referència ineludible per a qualsevol investigador d'aquest camp de la història de la llengua catalana.

* * *

Les aportacions de Jordi Bruguera al coneixement científic de la formació i l'evolució del català són molt nombroses i de caràcter ben divers. S'ocupa dels elements d'influència relativament externa a *Influx de l'occità en la llengua catalana* (1977) o a *Les Homilies d'Organyà i els seus possibles occitanismes* (1985), o, encara, a *La interferència lèxica en la constitució del lèxic català. Visió diacrònica de la interferència lèxica en el català: aspecte positiu o negatiu*. Fa esplèndides anàlisis lingüístiques de documents antics, com a *La llengua del Llibre jutge* (1985) o a *Peculiaritats lingüístiques de la Bíblia catalana medieval* (2007). S'endinsa amb mestria en el món de l'etimologia, tot afinant o rectificat opinions de grans mestres, com al *Diccionari etimològic* (1996). Etcètera.

Jordi Bruguera mereix un reconeixement sense límits per les seves aportacions indispensables per a la comprensió de la història lingüística dels Països Catalans.

L'home, el col·lega, l'amic modest i discret, que no donava mai cap importància especial a les seves contribucions, ha estat també decisiu en la possibilitat d'organitzar trobades científiques. La seva generosa disponibilitat que mai no mancà ens permeté aprofitar-nos de la seva saviesa, encarregant-li allò que mai no es negava a fer perquè mai no el fatigava: treballar per a la generació del coneixement amb la seva recerca i també per a la seva divulgació, a través de cursos, conferències, ponències en congressos, que sempre acceptava de fer de bon grat.

Jordi Bruguera fou un amic íntim de l'Institut d'Estudis Catalans i de la Societat Catalana de Llengua i Literatura. Aquest homenatge que li retem és un modest però sentit reconeixement a la seva lleialtat, al seu afecte, a la seva feina, que ens és essencial. Un modest però sentit reconeixement a una persona que ha estimat el seu país com a ciutadà i patriota insubornable.

Tot l'honor a Jordi Bruguera i Talleda!